

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ОБЛІКОВО-ФІНАНСОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра економічної теорії і суспільних наук

Логіка, етика й естетика: словник основних понять і термінів
(для самостійної роботи здобувачів вищої освіти спеціальностей
071 «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та
страхування», 204 «ТВППТ» денної та заочної форм навчання)

Миколаїв
2019

УДК 16/17+111.852(038)

Л69

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліковофінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від «__» _____ 2019 р., протокол № ____

Укладач:

О. В. Шарін – старший викладач кафедри економічної теорії і суспільних наук, Миколаївський національний аграрний університет

Рецензенти:

Н. В. Мірошкіна – канд. філос. наук, доцент кафедри права та соціальних технологій Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Т. В. Березовська – канд. істор. наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, Миколаївський національний аграрний університет

Вступ

Логіка, етика й естетика як частина філософії належать до циклу дисциплін навчального плану, вивчення якої є важливим чинником духовного збагачення, інтелектуального розвитку, формування світоглядно-методологічної парадигми молоді, визначення ціннісних орієнтирів особистої та соціальної активності громадянина. Програма покликана дати здобувачам вищої освіти цілісний виклад основних проблем філософії, а також ознайомити із принципами, законами логіки, методами та прийомами логічного мислення, наявними філософськими концепціями в їх поліфонічному і плюралістичному звучанні; ознайомлення здобувачів вищої освіти зі специфікою світоглядного освоєння людиною дійсності, історією виникнення і розвитку філософії, логіки, етики, й естетики провідними течіями, основними проблемами і понятійним апаратом цих форм знання; формування і розвиток у них теоретичного мислення, здатності застосовувати отримані знання на практиці.

Розділ з «Логіки»

Абстрактне мислення(від лат. abstractio – видалення, відвернення) – це процес раціонального відображення об'єктивного світу в поняттях, судженнях, умовиводах, гіпотезах, теоріях, що дозволяє проникати в сутність, закономірні зв'язки в насправді, творчо перетворювати її спочатку в теорії, а потім і на практиці.

Абстрагування (від лат. abstractio – видалення, відвернення) – мисленнєве виокремлення часткових або загальних ознак предметів або явищ (їх властивостей або відношень) і уявного відволікання їх від інших ознак.

Аксиома(від грец. аксіома — загальноприйняте, безперечне)– вхідне положення, самоочевидний принцип. В дедуктивних наукових теоріях аксіомами називають основні вихідні положення чи твердження якоїсь теорії, що приймаються без доведень, і з яких шляхом дедукції, тобто чисто логічними засобами, одержують весь інший її зміст. Упереносному значенні те, що не потребує жодних доведень.

Алогізм (від грец. а – не і logos – слово, вчення, думка) – міркування, у якому порушені закони й принципи логіки. Унаслідок порушення правил мислення містить помилку логічну.

Альтернатива (від лат. alter – один із двох) – складні судження, утворене з простих суджень за допомогою логічного сполучника (сувора диз'юнкція або диз'юнкція, що виключає).

Аналогія (від грец. analogia – відповідність, подібність, схожість) – подібність предметів, явищ. Умовивід за **А.** (або просто **А.**) –

умовивід, у якому на підставі схожості об'єктів за якимись ознаками робиться висновок про можливу схожість за ін. ознаками.

Антитеза (від грец. antithesis – протиставлення) – судження, яке суперечить тезі доведення.

Аргумент (лат. argumentum, від arguo – доводжу, виявляю) – судження, за допомогою якого з'ясовується істинність іншого судження (тези).

Аргументація (лат. argumentatio – наведення аргументів) – наведення доказів на користь висунутого положення.

Аристотель (384 – 322 рр. до н.е.) – давньогрецький філософ, учений-енциклопедист, «батько формальної логіки».

Атрибутивне судження (лат. attributum – невід'ємний) – різновид суджень у логіці традиційній.

Безвідносне поняття – поняття, яке не знаходиться в безпосередньому зв'язку з іншими поняттями, напр., поняття «Всесвіт».

Верифікація – (від лат. veritas – істина, verificatio – надавання істини) – встановлення істинного статусу тверджень за допомогою емпіричної перевірки.

Виведення – розумова операція одержання із наявних знань нового знання. Нове знання, одержане таким чином, – вивідне знання.

Вивід – ментальна дія, роздум, міркування, у процесі яких із будь-яких вихідних суджень (засновків), застосовуючи логіч. правила, одержують нове судження (висновок).

Видове поняття – поняття, яке відображує суттєві ознаки класу предметів, що є видом якогось роду. Підпорядковане поняття: його обсяг входить в обсяг ін.

Визначення, ДЕФІНІЦІЯ (від лат. definitio – визначаю межу) – логічна операція, за допомогою якої встановлюється зміст понять.

Визначення АКСІОМАТИЧНЕ – логіч. операція, спрямована на визначення терміна через наведення списку аксіом (постулатів).

Визначення, ВЕРБАЛЬНЕ – визначення, яке ґрунтується винятково на аналізі знаків і закодованої в них інформації.

Визначення, ГЕНЕТИЧНЕ (грец. genesis – джерело) – особливий тип визначення, а саме визначення через вказівку на способи створення, виникнення, здобуття, побудови об'єкта, що визначається.

Визначення, ІНДУКТИВНЕ – визначення, за допомогою якого з деяких вихідних об'єктів теорії, використовуючи відповідні операції, будуються нові її об'єкти.

Визначення, НОМІНАЛЬНЕ – визначення, пов'язане з формулюванням значення поняття, з його простим перекладом або тлумаченням.

Визначення ОСТЕНСИВНЕ – визначення шляхом безпосереднього показу (демонстрації) об'єкта, для якого формулюється поняття.

Визначення РЕАЛЬНЕ – визначення, за допомогою якого об'єкт, що нас цікавить, виділяється з численних об'єктів на підставі деякої відмінної ознаки.

Висловлювання – граматично правильне розповідне речення. У логіці використовується кілька різних понять В.

Висловлювання ДЕСКРИПТИВНЕ – (від англ. description – опис) – описове висловлювання, вважається істинним, якщо опис, що міститься в ньому, відповідає стану справ, і хибним – коли не відповідає.

Висловлювання КАТЕГОРИЧНЕ – висловлювання, у якому предикат стверджується чи заперечується стосовно суб'єкта без якихось додаткових характеристик, наприклад модальностей.

Висловлювання СКЛАДНІ – висловлювання, у якому прості висловлювання з'єднані за допомогою логічних констант. Найбільш уживані, утворені за допомогою слів “не”, “і”, “чи”, “якщо..., то...”, “якщо й тільки якщо”.

Висновок – висловлювання, яке виступає результатом міркування, результатом застосування певних логічних правил до інших висловлювань – засновків міркування.

Відношення – багатомісний предикат. Відомо, що предикати поділяються на одномісні й багатомісні. Одномісні предикати репрезентують у мові властивості позамовних об'єктів, а багатомісні – відношеннями між ними.

Гіпотеза (грец. $\upsilon\lambda\omicron\delta\acute{\epsilon}\sigma\iota\zeta$ – основа, припущення) – положення, що висувається як умовне, імовірнісне пояснення причин того чи іншого явища, або припущення, у якому передбачається існування якогось об'єкта чи його властивості, поведінки тощо.

Дедукція (лат. deductio – виведення) – метод міркування, який є переходом від засновків із більш загальним знанням до висновку із менш загальним знанням, тобто знанням про окреме, одиничне.

Денотат (лат. denotatio – позначення) – предмет, що позначається в природній мові власною назвою, а в логічній мові – константою або термом, чи клас предметів, який позначається в природній мові загальною назвою, а в логічній мові предметною змінною.

Нормативна модальність – загальна назва для групи модальних понять, таких, як поняття “обов’язково”, “дозволено”, “заборонено”, “повинен”, “може”, “не повинен” та ін.

Деструктивна дилема(лат. destructivus – той, що руйнує) – різновид дилеми, у якій в одному із засновків диз’юнктивно заперечуються наслідки, що містяться у двох інших засновках.

Диз’юнкція (лат. disjunctio – роз’єднання, розрізнення) – логічний сполучник, який заміщує у формальній мові сполучник “або” природної мови.

Дилема (від грец. di(s) – двічі і lemma – припущення) – умовно-розподільний умовивід, у якому засновками є умовні та розподільні судження.

Дихотомія (грец. dicotomia – поділ надвоє) – поділ обсягу поняття на взаємовиключні частини за допомогою заперечення.

Доведення – міркування, за якого встановлюється істинність певного твердження через його зіставлення з ін. твердженнями, істинність яких доведена раніше.

Доведення ВІД СУПРОТИВНОГО, НЕПРЯМЕ ДОВЕДЕННЯ – доведення, коли істинність тези встановлюється шляхом демонстрації хибності протилежного їй припущення.

Доведення РОЗГЛЯДОМ ВИПАДКІВ – міркування, коли з кількох умовних висловлювань з однаковим наслідком здійснюється перехід

до ствердження цього наслідку на підставі того, що хоча б одне з умовних висловлювань є істинним.

Доказовість – обґрунтованість тези доведення його аргументами.

Достатньої підстави принцип– принцип, згідно з яким для кожного твердження необхідно наводити аргументи щодо його істинності. У логіці традиційній цей принцип має назву закон достатньої підстави. Разом із законом тотожності, законом несуперечності й законом виключеного третього він складає список основних законів логіки.

Достовірність – обґрунтованість, доказовість, беззаперечність суджень.

Думка – акт мислення, результат або продукт мислення, ідея, зміст мислення. **Д.** виражаються у формі понять, суджень і умовиводів.

Е

Еквівалентність – властивість такого відношення, котре є одночасно рефлексивним, симетричним і транзитивним. Ця властивість притаманна відношенням схожості, ізоморфізму, тотожності і т.п.

Еквівокація – логіч. помилка, що полягає в тому, що одне й те ж слово або вираз вживається в різних смислах у ході одного й того ж міркування.

Екзистенціальне висловнювання(від лат. *existentia* – існування) – висловлювання про існування якихось об'єктів.

Екстенціональність (від лат. *extensio* – протяжність) – властивість мовних контекстів, яка полягає в тому, що після заміни двох висловлювань із одним і тим самим екстенсіоналом (об'єктом або

класом об'єктів, котрий цими висловлюваннями позначається) у деякому висловлюванні це висловлювання залишається істинним.

Елемент множини– об'єкт, що входить до якоїсь множини.

Ентимема (від грец. en thyme – на думці, на гадці) – умовивід, у якому відсутнє явне формування деяких засновків або висновку.

Епіхейрема (від грец. epiheirema – умовивід) – скорочений силогізм, де обидва засновки є ентимемами.

Загальне поняття– поняття, у якому відображені ознаки класу однорідних предметів. Загальне поняття може відображати ознаки класу зі скінченною кількістю предметів і ознаки класу з нескінченною кількістю предметів.

Загальне судження – судження, у якому щось стверджується або заперечується про кожний предмет якогось класу предметів.

Загальнозаперечувальне судження – судження, яке одночасно є загальним за обсягом і заперечним за змістом.

Загальностверджувальне судження – судження, яке одночасно є загальним за обсягом і ствердним за змістом.

Закон виключеного третього – логічний закон, за яким істинним є тільки одне з суперечливих висловлювань: або саме висловлювання, або його заперечення.

Закон ЗВОРОТНОГО ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЗМІСТОМ І ОБСЯГОМ ПОНЯТТЯ – закон традиційної логіки, який установлює співвідношення обсягупоняття і його змісту.

Закон ЛОГІКИ – припис, вимоги якого справедливі для міркувань стосовно будь-якої предметної області.

Закон МИСЛЕННЯ – термін, що означає формально-логічні закони. У логіці традиційній до них належать закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього й закон достатньої підстави (див. Достатньої підстави принцип).

Закон НЕСУПЕРЕЧНОСТІ – логічний закон, за яким висловлювання і його заперечення не можуть бути одночасно істинними.

Закон ТОТОЖНОСТІ – один із чотирьох законів логіки традиційної. З. т. вимагає під час міркування не змінювати зміст понять, які використовуються.

Занадто ВУЗЬКИЙ ПОДІЛ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ – логічна помилка в поділі обсягу поняття, яка є наслідком порушення правила сумірності.

Занадто ВУЗЬКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ – логічна помилка у визначенні поняття, що є наслідком порушення правила сумірності.

Занадто ШИРОКИЙ ПОДІЛ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ – логічна помилка в поділі обсягу поняття, що зумовлена порушенням правила сумірності.

Занадто ШИРОКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ – логічна помилка у визначенні, що є наслідком порушення правила сумірності.

Заперечення – логічна операція, за допомогою якої із певного висловлювання отримуємо нове висловлювання.

Заперечне визначення – визначення, у якому поняття визначається на підставі констатації відсутності ознаки.

Заперечне поняття – поняття, у якому вказано на відсутність у предмета тієї чи іншої ознаки (напр., “неспокійний”, “незвичайний”).

Засновок – висловлювання, яке є вихідним при побудові виводу.

Зв'язка – у логіці традиційній – елемент простого судження, який поєднує суб'єкт і предикат. **З.** виражається словом “є”.

Зміст поняття – сукупність ознак предмета, ядром якої є суттєві ознаки.

Знак – матеріальний об'єкт, котрий відносить до ін. об'єкта. Розрізняють мовні й немовні **З.**

Значення – характеристика знака. Нею може бути або істиннісне значення, або смисл.

Імплікація (лат. *implicatio* – сплетення) – одна з основних логічних операцій символічної логіки, за допомогою якої з двох простих суджень будується складне судження, що також наз. **І.**, або імплікативним судженням.

Індуктивне доведення – одна з форм доведення, коли теза доведення є більш загальною ніж аргументи.

Індукції методи (від грец. *methodos* – правило, шлях, спосіб) – методи встановлення причинних зв'язків між явищами; описані англ. філософом Беконом.

Індукція (лат. *inductio* – наведення) – метод пізнання, який містить узагальнення результатів спостережень і експериментів.

Індукція НАУКОВА – індукція, яка додатково до формальних основ істинності висновку залучає змістовні (цільові) основи, намагаючись усунути повністю випадковість отримуваних результатів. Її виводи ґрунтуються на знанні причинно-наслідкових зв'язків і відношень між явищами. Тому індукцію цього типу ще називають елімінативною індукцією.

Індукція НЕПОВНА – різновид індукції, у якому на відміну від індукції повної отримуємо не необхідний, а імовірнісний висновок, оскільки наслідок випливає зі знання властивостей тільки деяких об'єктів розглядуваного класу.

Індукція ПОВНА – різновид індукції, що ґрунтується на тому, що певна властивість належить усім об'єктам розглядуваного класу.

Індукція ЧЕРЕЗ ВІДБІР ФАКТІВ – індукція, яка ґрунтується на повторюваності фактів.

Індукція ЧЕРЕЗ ПРОСТИЙ ПЕРЕЛІК – індукція, яка ґрунтується на випадковій подібності явищ і властивостей.

Істиннісне значення – характеристика висловлювань із погляду їх відповідності дійсності.

Категоричне судження – термін логіки традиційної для позначення судження, у якому предикат стверджується або заперечується стосовно суб'єкта.

Категоричний силізм – дедуктивний умовивід, у якому із двох суджень (засновків), що мають суб'єктно-предикатну структуру, випливає нове судження (висновок), що має також суб'єктно-предикатну структуру.

Категорія (від грец. *kategoréo* – промовляти на майдані) – найзагальніше поняття, яке фіксує найбільш суттєві фундаментальні закономірні зв'язки й відношення реальної дійсності та пізнання.

Квантифікація (лат. *quantum* – скільки; *facio* – роблю) – кількісне вираження обставин. У логіці – це операція, яка полягає в тому, що до висловлювання, яке розчленовують за схемою “функція-аргументи”, приєднують квантори загальності або існування.

Клас – сукупність об’єктів, які об’єднуються за певною спільною властивістю чи відношенням. Об’єкти, що входять до **Класу**, називаються його елементами.

Класифікація (від лат. classis – розряд, клас і facere – робити) – багаторазово здійснений логічний поділ обсягу родового поняття на види й підвиди.

Контрадикторність (від лат. contradictorius – суперечний) – відношення між суперечними судженнями. У логіці традиційній суперечними одне одному є загальноствердні й частковозаперечні судження, загальнозаперечні й частковоствердні судження, за умови, що в них збігаються і суб’єкти, і предикати.

Контрарність (від лат. contrarius – протилежність) – логічне відношення між протилежними судженнями, тобто між загальноствердними й загальнозаперечними судженнями, які мають ті ж самі суб’єкт і предикат.

Кон’юнкція(лат. conjunctio – зв’язок, сполучення) – логічна операція над висловлюваннями, за допомогою якої із кількох висловлювань, простих чи складних, здобувають нове висловлювання складне, яке називається кон’юнктивним або просто К.

Логіка (грец. logos – слово, поняття, міркування, розум) – 1) наука про закони, форми й операції правильного мислення; 2) наука про способи правильного міркування.

Логіка ПИТАНЬ, ІНТЕРРОГАТИВНА ЛОГІКА – розділ сучас. символічної логіки, у якому вивчаються питальні речення. Вони перекладаються з природної мови на спеціальну логічну мову, за допомогою якої визначається логічна структура питання.

Логічна і фактична істинність – поняття, що відбивають відмінність в умовах істинності висловлювань. Логічна істинність висловлювання зумовлена тільки його логічною формою, фактична істинність складного висловлювання – значеннями його складових висловлювань, а фактична істинність простого висловлювання – ситуацією, станом справ, які воно відображує.

Логічна правильність – відповідність міркувань законам і правилам логіки. Поняття **Л. п.** є спорідненим поняттю істини, проте ці поняття приписуються різним сутностям. У логіці поняття істини (істинності) стосується речень і висловлювань. Поняття правильності стосується міркувань: міркування правильне, коли з істинних засновків випливає істинний висновок.

Логічне впливання – термін для позначення одного з фундаментальних, вихідних понять логіки – поняття відношень між засновками й висновком.

Логічне протиріччя – відношення між двома висловлюваннями, одне з яких є запереченням іншого.

Менший засновок – судження, в яке входить менший термін силогізму.

Менший термін – термін, який є суб'єктом висновку категоричного силогізму.

Метод ЄДИНОЇ ВІДМІННОСТІ – метод індукції, в основу якого покладено порівняння двох рядів обставин, схожих в усьому, окрім однієї обставини.

Метод ЗАЛИШКІВ – метод індукції, який спирається на ідентифікацію комплексу причин та їх наслідків.

Метод СУПУТНІХ ЗМІН – метод індукції, який базується на принципі виключення обставин, які не можуть бути причинами досліджуваного явища.

Мислення – 1) вища психічна функція людини; 2) процес відображення дійсності в поняттях, теоріях, гіпотезах тощо.

Міркування – процес руху від засновків до висновку, умовивід або послідовність умовиводів, побудованих на основі логічних зв'язків між засновками, а також між засновками та висновком.

Множина – набір, сукупність, зібрання об'єктів, що мають загальні властивості (напр., множина натуральних чисел, кодекс законів і т.д.).

Мова логіки – штучна мова, призначена для вияву логічної форми міркувань.

Модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) – характеристика змісту висловлювань, розгляд їх із тієї чи ін. точки зору. Модальна характеристика виражається за допомогою понять “необхідно”, “можливо”, “обов'язково”, “дозволено” тощо.

Модус (лат. *modus* – міра, спосіб, образ, вид) – властивість об'єкта, якою він володіє лише за певних умов і яку він може втрачати чи набувати залежно від обставин. **Модус** протиставляється атрибуту – невід'ємній властивості предмета.

Необхідні й достатні умови – умови, які встановлюють залежність істинності одного висловлювання від того, що висловлено в ін. висловлюванні.

Необхідність логічна – одна з модальних характеристик, один із модусів істинності висловлювань. Логічно необхідним, або необхідно істинним є висловлювання, заперечення якого є логічно неможливим.

Несумісні поняття— поняття, обсяги яких не мають спільних елементів.

Несуперечливість – властивість теорії, яка полягає в тому, що з її аксіом не виводяться суперечливі висловлювання. **Н.** теорії означає, що ніяке твердження не може бути в ній одночасно доведеним і спростованим.

Неявне визначення поняття— визначення через вказівку на контекст. До **Н. в. п.** належать, напр., аксіоматичні визначення. **Н.в.п.** відрізняється від явного визначення через рід і видову відмінність, в якому встановлюються суттєві ознаки предмета.

Обґрунтування – наведення підстав для висловлювання тих чи ін. тверджень, оцінок, прийняття рішень.

Обернення (лат. *conversio*) – один із способів безпосереднього умовиводу, який полягає в перетворенні суджень шляхом взаємної заміни місця мисуб'єкта і предиката.

Обмеження – логічна операція, що полягає в переході від поняття, котре має більший обсяг до поняття з меншим обсягом через додавання до ознак вихідного поняття нових ознак.

Обсяг поняття(англ. *concept, extension*) – множина предметів, кожний з яких має ознаки, що складають зміст відповідного поняття.

Одиничне судження – судження, у якому певна ознака стверджується або заперечується стосовно окремого об'єкта або множини об'єктів.

Ознака – особливість об'єкта, за якої він є подібним до ін. об'єктів або відмінним від них.

Оператор (лат. operator – діючий) – один із типів символів формалізованих мов. Звичайно **О.** визначається як вираз, котрий зв'язує предметні змінні.

Операційне визначення – визначення терміна або поняття через його зіставлення з операціями (спостереження, вимірювання) над об'єктом (процесом, подією, явищем тощо).

Оцінне висловлювання – висловлювання, що вказує на цінність якогось предмета, явища, події або процесу.

Парадокс (від грец. para – близько, проти, doxa – думка) – твердження, яке суперечить загальноприйнятій думці. За своєю структурою **Парадокс** – це поєднання двох протилежних тверджень, на підтримку кожного з яких можуть бути наведені переконливі підстави.

Перетворення (лат. obversio) – безпосередній умовивід, який полягає в тому, що предикат вихідного судження (засновку) замінюється його запереченням і, навпаки, заперечення предиката замінюється його ствердженням.

Питання – висловлювання, у якому міститься запит інформації з метою усунути неповноту чи невизначеність вихідного знання стосовно якогось об'єкта. **П.** має особливу форму, яка відрізняється від форми судження.

Підміна тези (лат. ignoratio clenchi) – навмисне або ненавмисне порушення закону тотожності стосовно тези доведення, яке виражається в переході від доведення тези до доведення положення, яке в певному відношенні схоже з нею.

Підпорядкування понять – таке відношення між поняттями, коли обсяг одного поняття входить в обсяг ін. поняття.

Підпротилені судження – частковоствердне і частковозаперечне судження про предмети одного й того ж класу.

Підстава – частина судження, у якій відображається умова, від якої залежить істинність наслідку.

Підстава ПОДІЛУ ОБСЯГУ ПОНЯТТЯ (лат. principium divisionis) – ознака, за якої обсяг родового поняття поділяється на обсяги видових понять.

Поділ понять – логічна операція, за допомогою якої обсяг поняття поділяється на певні класи виходячи з наявності якоїсь ознаки в об'єктів, що складають обсяг поняття, яке поділяється.

Полеміка – одна з форм суперечки. Прикладами П. є боротьба політичних програм, дебати під час судового розгляду.

Полісилогізм – складний силогізм, що складається з кількох простих силогізмів.

Помилка логічна – усвідомлене чи неусвідомлене порушення логічних законів. У першому випадку П. л. наз. софізмом, у іншому – паралогізмом.

Поняття – форма мислення, котра відтворює суттєві властивості об'єктів і відношення між ними.

Порівняльні поняття – поняття, деякі ознаки змісту яких є спільними для них.

Послідовність мислення – одна з вимог до логічного мислення, поряд із вимогами визначеності й несуперечливості.

Постулат (лат. *postulatum* – вимога) – твердження, спеціально виділене серед ін. аксіом теоретичної системи.

Правильність та істинність – гносеологічні і логіч. (семантичні) характеристики висловлювань і міркувань щодо їх відповідності зовнішньому світові чи законам логічного мислення. Висловлювання, яке відображає те, що має місце в дійсності, вважається істинним. Якщо висловлювання не відповідає дійсності, його вважають хибним.

Прагматика – розділ семіотики (поряд із синтаксисом і семантикою). Він є особливим рівнем аналізу мови, на якому розглядаються відношення носіїв мови до знаків і змісту, який вони виражають.

Предикат (лат. *praedicatum* – те, що сказане) – вираз, яким позначаються певні ознаки, тобто властивість чи відношення. **Предикат**, який позначає властивість, є одномісним **Предикат** (напр., “бути корисним”). **Предикат**, який позначає відношення, є багатомісним (напр., двомісний **Предикат** “захоплюється”).

Принцип однозначності – принцип, згідно з яким мовний вираз має позначати лише один об’єкт (клас об’єктів) чи одну властивість. Напр., індивідна константа має позначати лише один об’єкт.

Причинний зв’язок – такий зв’язок між явищами, за якого перше з них є причиною, а друге – наслідком.

Проблема (грец. *προβλήμα* – перепона, утруднення, завдання) – форма розвитку наукового знання.

Протилежні поняття(лат. contrariae)– несумісні поняття, обсяги яких виключають одне одного, але не вичерпують обсяг поняття, родового по відношенню до них, якому вони супідрядні.

Протилежність логічна– термін логіки традиційної для позначення відношення між протилежними поняттями або судженнями.

Протиставлення предикату – умовивід, побудований із одного засновку, у якому суб'єктом висновку є поняття, яке суперечить предикату засновку, предикатом висновку є суб'єкт засновку, а зв'язка змінюється на протилежну за якістю.

Према доведення – доведення, при якому з аргументів (засновків) за допомогою правил виводу отримують тезу доведення.

Редукція– зведення складного до простого, цілого до якоїсь з його частин, зменшення кількості і величини об'єктів, спрощення їх структури.

Рівнозначність – відношення між висловлюваннями або їх символічним вираженням у логічній мові, коли поняття мають однакове істиннісне значення.

Рівнооб'ємність – таке відношення між поняттями, коли їх обсяги цілком збігаються.

Родове поняття – поняття, до обсягу якого входять менші обсяги видових понять.

Розподіленість термінів у судженні – відношення між обсягами термінів судження. Термін розподілений, якщо він узятий у повному обсязі. А це відбувається, коли його обсяг повністю входить в обсяг ін. терміна або повністю виключається з нього. Термін не

розподілений, якщо взятий не повністю (його обсяг лише частково входить в обсяг ін. терміна).

Розподілене судження – складне судження, утворене з двох чи більшої кількості суджень за допомогою логічного сполучника “або”.

Розподільно-категоричний силізізм – силізізм, засновками якого є розподільне і категоричне судження. **Р.-к. с.** має два модуси – ствердно-заперечний і заперечно-ствердний.

Середній термін силізізму (лат. *terminus medius*) – термін простого категоричного силізізму, який входить в його обидва засновки, не входить у висновок.

Силізізм – (від грец. *sullogismai* – вивід, зв’язок, міркування) – дедуктивний умовивід. Найбільш поширеним є категоричний **С.** – такий умовивід, висновком якого є твердження про відношення між двома термінами (крайні терміни), зроблене на підставі тверджень про їх відношення до деякого третього терміна (середній термін), що є в засновках, але відсутній у висновку.

Силізістика (грец. *sillogistikoz* – той, що робить умовивід) – перша логічна теорія дедуктивного виводу, сформульована Аристотелем. Зараз **С.** – це розділ логіки традиційної, у якому вивчають силізізми – ті види дедуктивних умовиводів, що ґрунтуються на врахуванні суб’єктно-предикатної структури суджень, які входять до їх складу.

Символ (від грец. *symbolon* – знак, прикмета, ознака) – об’єкт, який відсилає до ін. об’єкта. Як **С.** можуть виступати речі, ідеї, образи, дії.

Синтаксис (від грец. *syntaxis* – побудова, порядок) – розділ семіотики, який досліджує властивості систем знаків, правила їх утворення і перетворення.

Складна деструктивна дилема (лат. *destructivus* – той, що руйнує) – дилема, у якій в одному із засновків у вигляді диз'юнкції заперечуються наслідки, що містяться у двох попередніх засновках .

Складна конструктивна дилема – дилема, у якій в одному із засновків стверджується диз'юнкція основ, що містяться у двох інших засновках.

Софізм (від грец. *sofistos* – майстерність, уміння) – міркування, яке містить приховану помилку логічну, міркування, у якому неправда навмисно видається за істину.

Софістика – у позитивному смислі є особливим способом аргументації, специфічною формою ведення дискусії; у негативному смислі – засобом приховування істини, створення ідеологічних міфів, способом міркування та доведення, який спирається на навмисне порушення законів і правил логіки, на використання хибних аргументів.

Спростування – логічна процедура, спрямована на встановлення хибності чи недоказовості того чи ін. положення.

Стрибок у поділі (лат. *saltus sive hiatus in dividendo*) – логічна помилка в поділі обсягу поняття, що спричинена порушенням правила поділу: “поділ має бути безперервним”.

Структура (лат. *structura* – будова, розміщення, порядок) – 1) спосіб зв'язку предметів і явищ, частин (елементів) цілого, зокрема окремого чи предмета явища, 2) спосіб організації систем об'єктів.

Суб'єкт – термін логіки традиційної, що репрезентує ту частину судження, за допомогою якої позначається конкретний або абстрактний об'єкт, про який ідеться в судженні.

Субконтрарність – відношення між частково твердним і частково заперечним судженнями про предмети одного й того ж класу.

Суворі диз'юнкції – логічний сполучник, який стоїть між судженнями, які виключають одне одного.

Судження – думка, виражена у формі розповідного речення. Не суттєво, якою мовою виражене С. Одне й те саме С. може бути виражене як різними реченнями однієї і тієї ж мови, так і реченнями різних мов.

Сумірність визначення поняття – така умова правильності визначення поняття, яка полягає в тому, щоб обсяг того поняття, що визначає, дорівнював обсягу того поняття, що визначається.

Сумірність поділу обсягу поняття – одна із властивостей логічної операції поділу обсягу поняття, яка виражається в тому, що, поділяючи обсяг поняття, необхідно точно перерахувати всі види, що входять в обсяг поняття, яке розділяється, не зменшуючи й не збільшуючи їх кількості.

Сумісність і несумісність – різновид відношень між поняттями і судженнями. Поняття сумісні, якщо їх обсяги співпадають повністю або частково.

Суперечка – окремий випадок аргументації, обмін думками, під час якого наводяться аргументи на підтримку власних переконань і критикуються уявлення опонента, з'ясовуються і розв'язуються розбіжності.

Супідрядні поняття – поняття, обсяги яких входять в обсяг деякого відмінного від них поняття. Обсяги супідрядних понять складають частини родового поняття, що не співпадають одна з одною.

Тавтологія (від грец. *tauto* – те саме, *logos* – слово) – 1. Помилка логічна, яка полягає в тому, що при визначенні якогось поняття використовується воно саме і що при доведенні якоїсь тези, вона сама використовується як аргумент доведення.

Теза (від грец. *thesis* – положення, твердження) – разом із аргументами і демонстрацією складає структуру доведення. **Т.** – твердження, істинність якого потрібно обґрунтувати.

Теоретичне знання – відносно самостійний рівень наукового знання, сформований у ході осмислення знань, отриманих на емпіричному рівні.

Теорія (грец. *θεωρία* – спостереження, розгляд, дослідження) – найбільш розвинена форма організації, систематизації й розвитку знання.

Термін (лат. *terminus* – границя, межа, кінець) – слово або словосполучення природної чи штучної (напр., наукової) мови, що називає конкретний чи абстрактний об'єкт або групу об'єктів. Такі об'єкти називаються предметним значенням **Т.** Поняття про ці об'єкти наз. смислом **Т.**

Терміни силогізму – три складові частини простого категоричного силогізму – більший, менший і середній терміни.

Типологія – класифікація об'єктів за допомогою їх віднесення до певних типів.

Тотожність – відношення між об'єктами, яке фіксує повний збіг їх властивостей або їх нерозрізненість стосовно якоїсь сукупності властивостей.

Узагальнення (лат. generalisatio) – логічна операція, що полягає в переході від одиничного до загального, від загального певного рівня до загального більш вищого рівня.

Узагальнення поспіхом (лат. fallacia fictae universalitatis) – логічна помилка, що полягає в тому, що перехід до висновку здійснюється із засновків, у яких не врахована вся релевантна й доступна інформація про предмет міркування.

Умовивід – процес виведення якогось судження з одного або кількох ін. суджень.

Умовивід БЕЗПОСЕРЕДНІЙ – виведення висновку з одного засновку.

Умовивід ІЗ СУДЖЕНЬ З ВІДНОШЕННЯМИ – умовивід, у якому засновками і висновком є судження з відношеннями.

Умовивід СТАТИСТИЧНИЙ – перенесення результатів статистичного дослідження деякого підкласу об'єктів на весь клас або перенесення ступеня імовірності, що характеризує частоту елементів класу, на окремі елементи.

Умовне СУДЖЕННЯ – термін логіки традиційної, який використовується для позначення складного судження, побудованого за допомогою сполучника «якщо..., то...».

Умовний умовивід – умовивід, засновками якого є умовні судження.

Умовно-категоричний силогізм – силогізм, засновками якого є умовне і категоричне судження.

Фальсифікація (від. лат. falsus – хибний, facio – роблю) – процедура, що встановлює хибність теорії чи гіпотези в результаті перевірки їх наслідків. **Фальсифікація** використовується як один із критеріїв науковості гіпотез і теорій.

Форма – спільна назва для суджень, понять і умовиводів. **Форма мислення** є відображеннями різних фрагментів реального світу. У них зафіксовані типові відношення між предметами, явищами, подіями й процесами зовнішнього світу. Правильність відображення перевіряється практичною діяльністю людей.

Формалізація (від лат. forma – вид, образ) – відбиття наслідків мислення за допомогою символів.

Формалізована мова – штучна мова формальних математичних і логічних числень.

Формальна логіка – наука про структуру висловлювань, виводів і доведень. У своєму аналізі міркувань **Формальна логіка** відволікається від їх змісту, звертаючи основну увагу на їх форму.

Ч

Частковий збіг обсягів понять – відношення між двома поняттями, коли частина їх обсягів є спільною.

Часткове судження – судження, у якому щось стверджується або заперечується про частини об'єктів якогось класу.

Частковозаперечне судження – судження, яке одночасно є і частковим і заперечним.

Частковоствердне судження— судження, яке одночасно є і частковим і ствердним.

Я

“ЯКЩО..., ТО...” – сполучник, що зв’язує два висловлювання. Нове висловлювання є хибним тільки в тому випадку, якщо перше висловлювання істинне, а друге хибне. У всіх решта випадках нове висловлювання істинне. У символічний спосіб сполучник “якщо..., то...”

“ЯКЩО І ТІЛЬКИ ЯКЩО” – логічний сполучник, що зв’язує два висловлювання. Нове висловлювання істинне тоді, якщо обидва вихідні висловлювання істинні або обидва хибні. Цей сполучник позначається або знаком «, або знаком \hat{U} , або знаком $^{\circ}$, або знаком \sim (див. Еквіваленція).

Розділ 3 «Етики»

Альтруїзм (лат. alter — інший) — моральний принцип, що проголошує співчуття до інших людей, безкорисне служіння їм і готовність до самозречення в ім'я їх блага і щастя.

Анімізм (лат. anima — душа, дух) — віра в існування духів, одухотвореність предметів, у наявність душі у людей, рослин, тварин.

Антропоморфізм (грец. anthropos — людина і morphe — форма) — наділення людськими якостями явищ природи, предметів, тварин.

Аскетизм (грец. asketes — навчений, борець) — зречення радощів життя, відлюдництво, умертвління плоті задля досягнення моральної досконалості.

Біологічна (істинна) смерть — незворотне припинення фізіологічних процесів у клітинах і тканинах організму.

Благо — все, що має для людини позитивне значення.

Вегетаріанство (пізньолат. vegetarius — рослинний) — вчення і спосіб життя, які не допускають вживання в їжу м'яса тварин.

Веди (санскр. — священне знання) — найдавніша пам'ятка індійської літератури, сукупна назва пісень, урочистих гімнів, жертвних заклинань, приписів, правил, богословських навчань, есхатологічних міркувань.

Вівісекція (лат. vivus — живий і sectio — розтин) — операції на живих тваринах з метою вивчення функцій організму, дії на нього різних речовин, розроблення методів лікування тощо.

Гедонізм (грец. hedone — насолода) — спосіб обґрунтування моралі, тлумачення її природи і призначення, який зводить зміст моральних вимог до однієї мети — одержання насолод.

Герменевтика (грец. hermeneutikos — пояснюю) — теорія, мистецтво інтерпретації змісту основних моральних понять, суджень, відповідного тексту загалом.

Гетерономна (грец. heteros — інший і nomos — закон) **етика** — етика, що ґрунтується не на власних принципах, а на запозичених з інших наук.

Гідність — особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, в якому визнається її безумовна цінність.

Гуманізм (лат. humanus — людський) — принцип етики, що став і принципом моралі, основою якого є переконання в безмежних можливостях, здатності до вдосконалення людини, вимога свободи і захисту її гідності, визнання права людини на щастя, проголошення задоволення її потреб та інтересів кінцевою метою суспільства.

Даосизм (кит. — школа дао) — філософське вчення Давнього Китаю про всезагальний і невидимий закон всього існуючого — дао, якому підпорядковуються природа, суспільство, поведінка і мислення індивідів.

Дихотомія (грец. dichotomia, від dicha — на дві частини і tome — переріз) — поділ вихідного поняття на два суперечні видові поняття.

Джайнізм — релігійно-філософське вчення, згідно з яким до тих пір, поки душа «засмічена» тонкою матерією, вона, за законами карми,

повинна постійно мандрувати, набуваючи нових існувань, і лише звільнившись від матерії шляхом правильного пізнання й аскетизму, досягає спасіння.

Добро — найвища, абсолютна вселюдська цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом, воно стає самоцінним, а не служить засобом для досягнення інших цілей; уявлення про добро перебуває в органічному взаємозв'язку з ідеалом суспільства і особистості.

Евдемонізм (грец. eudaimonia — блаженство) — спосіб обґрунтування моралі, тлумачення її природи і призначення, за якого досягнення щастя вважається головною метою життя і основою моральних вчинків.

Евтаназія (грец. en — благий, добрий і thanatos — смерть) — приведення безнадійно хворого до смерті.

Евтимія — благий стан душі, який не зводиться лише до задоволення, хоч і містить його.

Екзистенціалізм (лат. existentia — існування) — суб'єктивістське вчення, основним завданням якого є встановлення змісту людського існування, безпосередньо даного індивіду як його переживання свого «буття-у-світі», через яке відкривається буття світу.

Екологічна (грец. oikos — оселя, середовище і logos — слово, вчення) **етика** — галузь етичних знань, предметом якої є моральне ставлення людини до живої і неживої природи.

Емпатія (грец. empatheia — співпереживання) — позараціональне пізнання людиною внутрішнього духовного світу інших людей, що ґрунтується на співпереживанні.

Есхатологія (грец. eschatos — останній, крайній і logos — слово, вчення) — релігійне вчення про кінцеву долю світу і людини.

Етика (лат. ethika, від грец. ethos — звичай) — філософська наука, яка досліджує природу, сутність, виникнення, розвиток, структуру, функції моралі, її прояви у різноманітних сферах діяльності.

Етика бізнесу — складова етики ділових відносин, яка досліджує особливості функціонування і розвитку моралі у сфері підприємницької, комерційної діяльності і формулює для цієї сфери відповідні рекомендації.

Етика медпрацівників — галузь етичної науки, яка досліджує об'єктивні основи, сутність, специфіку, структуру й основні функції моралі працівників медичної сфери діяльності.

Етична освіта — процес інтеріоризації людиною етичної теорії в особистісні знання і переконання.

Євгеніка (грец. eugenes — породистий) — наука, що вивчає, розробляє шляхи і методи активного впливу на еволюцію людства, вдосконалення його природи.

Йога (санскр. — зв'язок, з'єднання, зосередження, зусилля) — вчення і метод управління психікою і фізіологією людини, що має на меті досягнення стану «звільнення» свідомості від зовнішніх впливів, неспокою, страждань і досягнення нірвани, «блаженства самопізнання».

Заповідь — повеління, що належить авторитетній особі або приписується їй.

Звичай — вид суспільної дисципліни, яка історично (і стихійно) склалася і поширилася в суспільстві чи колективі; загальний, звичний

стиль дій і вчинків, якого повинні дотримуватися індивіди, групи, суспільство загалом.

Ідеалізм — напрям у філософії, який визнає первинність ідеї, духу.

Ініціація (посвячення) — передання племінних норм життя поколінню, що досягло повноліття.

Інтеріоризація (лат. interior — внутрішній) — формування внутрішніх структур людської психіки через засвоєння зовнішньої соціальної поведінки.

Каяття — зумовлений роботою совісті акт глибокого перегляду особистістю засад власної поведінки й свідомості.

Клінічна (грец. klinike — догляд за лежачим хворим) **смерть** — стан організму людини, за якого в неї відсутні видимі ознаки життя (серцебиття, дихання) і згасають функції центральної нервової системи, але зберігаються обмінні процеси.

Конформізм (лат. conformis — подібний, відповідний) — пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів поведінки, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил, безумовне схиляння перед авторитетами.

Конфуціанство (кит. — школа вчених-книжників) — етико-політичне вчення, в якому центральне місце посідали питання моральної природи людини, життя сім'ї й управління державою.

Кордоцентризм (грец. kardia — серце) — властиве ментальній свідомості українців прагнення пов'язати ентузіастичні настанови людини з її чуттєвою сферою, охопити в обмеженому безмежне, відносному — абсолютне.

Кувада (франц. *couvade* — висиджування яєць) — обрядова імітація батьком родового акту при народженні дитини.

Левірат (лат. *levir* — дівер, брат чоловіка) — звичай, згідно з яким вдова зобов'язана чи має право вийти заміж за брата свого померлого чоловіка.

Легізм (лат. *legis* — закон) — давньокитайське етико-політичне вчення, згідно з яким управління людиною, суспільством і державою необхідно здійснювати на основі суворих законів, а не норм моралі.

Магія (грец. *mageia* — ворожба) — сукупність уявлень та обрядів, заснованих на вірі у можливість впливу на навколишній світ через надприродне (фетишів, духів) завдяки чаклунським діям.

Матеріалізм (лат. *materialis* — речовинний) — напрям у філософії, який виходить з того, що буття є первинним, а свідомість, мислення — вторинним, похідним, що світ є матеріальним і пізнаваним.

Матерія — об'єктивна реальність, яка існує незалежно від свідомості.

Метаетика (грец. *meta* — після, через і *ethos* — звичай) — наука про об'єктивні підстави існування різних моральних і етичних систем.

Міліцейська (поліцейська) деонтологія (грец. *deon* (*deontos*) — потрібне, необхідне і *logos* — слово, вчення) — розділ етики, що розглядає проблему обов'язку працівників органів внутрішніх справ, сферу моральних вимог до них.

Міф (грец. *mythos* — розповідь, переказ) — наївно-символічне уявлення людей про світ.

Мова етики — дискурсивний (логічний, розсудковий) засіб інтерпретації мови моралі, завдяки якому у процесі з'ясування змісту

термінів і висловлювань моралі відбувається осягнення природи, сутності і проявів моралі.

Мова моралі — засіб передавання людьми своєї моральної позиції, вираженої в оцінно-нормативних висловлюваннях, які мають недискурсивний, тобто інтуїтивний характер.

Модальність (лат. *modus* — міра, спосіб) — характеристика або оцінка висловлювання, що відповідає тій чи іншій точці зору; певний спосіб ставлення людини до власного висловлювання.

Моїзм — філософське вчення, яке проповідувало загальну любов як неодмінну умову подолання суперечностей між людьми.

Мораль (лат. *moralis* — моральний, від *mos (moris)* — звичай, воля, закон, властивість) — система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості.

Моральна вимога — найпростіший елемент моральних відносин індивідів, які підпорядковуються різним формам повинності.

Моральна відповідальність — характеристика особистості з точки зору виконання нею моральних вимог.

Моральна діяльність — особлива сфера діяльності, що має предметно-змістову визначеність і специфіку, подібно до виробничої, наукової, художньої.

Моральна норма — однаковою мірою адресоване всім людям повеління, яке слід неухильно виконувати за будь-якої ситуації; вияв моралі як форми суспільної свідомості.

Моральна практика — сфера індивідуально-масових виявів поведінки, стосунків, діяльності, орієнтованих на найвищі, універсальні вселюдські цінності.

Моральна самооцінка — результат морального оцінювання людиною своїх вчинків, їх мотивів і моральних якостей.

Моральна свідомість — вираження ідеального належного, на яке слід орієнтуватись.

Моральна спонука — чуттєва форма, в якій виявляються мотив і намір до здійснення відповідного вчинку.

Моральна справедливість — співвідношення кількох явищ з точки зору розподілу блага і зла між людьми.

Моральна якість — відносно стійкі ознаки поведінки людини, які виявляються в однотипних вчинках, що відповідають критеріям добра (чесноти, доброчесності) чи суперечать їм (моральні вади, пороки).

Моральне правило — імперативне положення, яким керуються у співжитті, праці, поведінці.

Моральний вибір — акт моральної діяльності, який полягає в тому, що людина, виявляючи свою суверенність, самовизначається стосовно системи цінностей і способів їх реалізації в лінії поведінки чи окремих вчинків.

Моральний вчинок — добровільна дія, що об'єктивно відповідає моральній вимозі.

Моральний ідеал (франц. *ideal*, від грец. *idea* — ідея) — найдосконаліший, безумовний, універсальний зразок високоморальної особистості, яка володіє всіма відомими доброчесностями, кожна з яких максимально досконала.

Моральний кодекс (лат. *codex* — книга) — звод моральних норм і правил, які необхідно виконувати.

Моральний мотив (лат. moveo — приводити в рух, штовхати) — внутрішня, суб'єктивно-особистісна спонука до дії, зацікавленість в її реалізації і орієнтація на моральні чинники.

Моральний намір — рішення людини зробити відповідну моральну дію і досягти очікуваного результату.

Моральний самоконтроль — сутність і механізм самостійного регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів і спонук.

Моральний сором — збентеження, ніяковіння за недостойну поведінку.

Моральні відносини — ціннісні смислові аспекти всіх суспільних відносин, орієнтовані на найвищі вселюдські цінності.

Моральність — реальна поведінка людей і відповідна діяльність.

Нірвана (санскр. — заспокоєння, згасання) — найвище блаженство.

Неопозитивізм — сучасний філософський напрям, у центрі уваги якого перебувають породжені розвитком сучасної науки актуальні філософсько-методологічні проблеми: роль знаково-символічних засобів наукового мислення; відношення теоретичного апарату й емпіричного базису науки; природа і функції математизації і формалізації знання тощо.

Оптимізм (лат. optimus — найкращий) — світосприйняття, пройняте життєрадісністю, вірою у майбутнє.

Паралогізм (грец. paralogismos — хибний умовивід) — ненавмисно неправильно побудоване міркування.

Патерналізм (лат. paternus — батьківський) — система моральних норм, яка передбачає покровительство, опікунство і відповідні очікування щодо поведінки людей різних соціальних станів.

Песимізм (лат. *pessimus* — найгірший) — пройняте зневірою, відчаєм світовідчуття; погляд, згідно з яким у світі переважає зло, а тому людина приречена на страждання нині і в майбутньому.

Плацебо (лат. *placebo* — поправлюсь) — лікарська форма, що містить нейтральні речовини і застосовується для вивчення ролі навіювання в лікувальному ефекті конкретних ліків або для контролю при дослідженні ефективності нових лікарських препаратів тощо.

Прагматизм (лат. *pragma* — справа, дія) — філософська течія, яка, ігноруючи об'єктивну основу понять, ідей, теорій, норм, оцінює їх, беручи до уваги лише їх практичну ефективність.

Презумпція (лат. *praesumptio*, від *praesumo* — передбачаю, вгадую) **невинуватості** — демократичний правовий принцип судочинства, згідно з яким підозрювана чи обвинувачувана у вчиненні злочину особа вважається невинуватою доти, доки її винність не доведена у передбаченому законом порядку.

Принцип (лат. *principium* — начало, основа) — основа певної сукупності (чи усіх) фактів або певної (чи будь-якої) системи знань.

Прогрес (лат. *progressus* — рух уперед, успіх) **моралі** — процес становлення людського в людині, формування гуманістичних стосунків між людьми.

Провіденціалізм (лат. *providentia* — передбачення, провидіння) — розуміння причин суспільних подій як вияву волі Бога.

Професійна етика — вчення про професійну мораль.

Психоаналіз — авангардна теорія, зосереджена на дослідженні психічного несвідомого (несвідомих психічних процесів і мотивацій).

Редукціонізм (лат. *reductio* — повернення, відновлення) **в етиці** — зведення вищого (моральних стосунків між людьми) до нижчого (поведінки тварин).

Рефлексія (лат. *reflexio* — вигин, відображення) — осмислення людиною власних дій та їх закономірностей, самопізнання, що розкриває духовний світ людини; у психології — самоаналіз, роздуми людини (часом надмірні) про власний душевний стан.

Самовладання — один із виявів самоконтролю, що полягає у здатності людини, контролюючи свої почуття, спрямовувати діяльність на розв'язання свідомо поставлених моральних завдань.

Свобода — здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, враховуючи знання законів об'єктивної необхідності.

Скептицизм (грец. *skeptikos* — недовірливий) — античне філософське вчення, яке заперечувало можливість достовірного знання і раціональне обґрунтування норм поведінки.

Смисл (сене) життя — морально-світоглядне уявлення людини, за яким вона зіставляє себе і свої вчинки з найвищими цінностями, ідеалом, виправдовується перед собою та іншими.

Совість (сумління) — вияв моральної самосвідомості особистості, її здатність здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати оцінку своїх вчинків.

Сорорат (лат. *soror* — сестра) — звичай епохи родового ладу, згідно з яким чоловік брав шлюб одночасно чи послідовно з кількома рідними чи двоюрідними сестрами. Пережитком цього звичаю є

одруження вдівця з молодшою сестрою померлої дружини (в Індії, деяких країнах Африки тощо).

Софізм (грец. sophisma — судження, придумане хитро, розумно) — міркування, що здається правильним, проте в ньому навмисно допущена логічна помилка для надання видимості істинності хибному твердженню.

Справедливість — загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід'ємні права.

Стоїцизм (грец. sto — портик (галерея з колонами в Афінах, де Зенон, засновник Стої, навчав філософії)) — філософське вчення, згідно з яким світ-космос перебуває в нескінченній пустоті, будучи живим сферичним тілом, розумною істотою, що організовує всі свої частини в доцільно упорядковане ціле.

Судова етика — галузь юридичної етики, яка досліджує комплекс моральних заборон і дозволів, зумовлених специфікою розгляду і вирішення в судових засіданнях кримінальних, цивільних, адміністративних справ.

Тальйон (лат. talio — помста, що досягається завдаванням однакової шкоди) — первісний звичай, який регулював відносини між кровнородинними колективами і зобов'язував родичів при здійсненні помсти керуватися нормами простої рівності.

Теологія (грец. theologia, від theos — бог і logos — слово, вчення) — сукупність релігійних доктрин про сутність і діяння Бога, що ґрунтуються на текстах, які вважаються божественним одкровенням.

Томізм (лат. Thomas — Фома) — напрям у схоластичній філософії й теології католицизму, для якого характерне прагнення поєднати християнське вчення з акцентованою увагою до прав розуму і здорового глузду.

Тотемізм (англ. totemism) — віра у спорідненість груп людей (роду, племені) з конкретними видами тварин, рослин, явищами природи.

Фаталізм (лат. fatalis — наперед визначений долею) — визнання панування над суспільством і людиною невідворотних сил, які наперед визначають їх долю.

Фетишизм (португ. fetiso — амулет) — віра в існування надприродних властивостей матеріальних об'єктів.

Фройдизм — сукупність шкіл, представники яких витлумачували різноманітні процеси і явища, що стосуються людини і суспільства, на основі психоаналізу.

Футурологія (лат. futurum — майбутнє і грец. logos — слово, вчення) — наука про майбутнє людства.

Чесноти (доброчесності) — окремі позитивні моральні якості людей; загальна моральна характеристика особистості.

Честь — особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні свого соціального статусу, роду діяльності й моральних заслуг, і відповідне ставлення до неї суспільства, яке рахується з її репутацією.

Щастя — стан найвищого внутрішнього вдоволення людини умовами свого буття, повнотою і осмисленістю життя, реалізацією свого людського призначення.

Розділ з «Естетики»

Абстракціонізм – напрямок у мистецтві ХХ ст., прибічники якого відмовились від зображення форм реальної дійсності, насамперед у живопису.

Авангардизм – течія в мистецтві ХХ ст., що порвала з реалістичною традицією (експресіонізм, футуризм, сюрреалізм, дадаїзм).

Академізм – бережне відношення до традицій, високий професіоналізм, “імунітет” до модних, тимчасових навіювань у мистецтві.

Ампір – стиль у західноєвропейському мистецтві поч. ХІХ ст., сформувався при дворі Наполеона І, варіант пізнього класицизму – „стилю Людовика ХVІ”.

Антична естетика – естетична думка, що розвивалась у Стародавній Греції та Римі в VII-VI ст. до н.е. До VI-V ст. мала свої витoki у міфологічних уявленнях.

Античне мистецтво – назва давньогрецького та давньоримського мистецтва (поняття виникло в епоху Відродження). А. м. розвивалось у I тис. до н.е. – у першій половині I тис. н.е. Найбільшого розквіту досягло в Стародавній Греції у V-IV ст. до н.е.

Арабо-мусульманська естетика – сукупність естетичних ідей, що їх розробляли в епоху середньовіччя мислителі народів Сходу, що прийняли іслам і користались арабською як основною мовою.

Ареопагітики – релігійно-філософські твори V ст., підписані прізвищем Діонісія Ареопагіта, що жив в Афінах у I ст. н.е.

Архаїка – ранній етап розвитку будь-якого явища.

Архітектура – вид мистецтва метою якого є створення споруд, що відповідають утилітарним і духовним потребам людей.

Балет – вид мистецтва, що поєднує хореографію, музику та драматургічний задум, поданий у танцювально-музичних образах.

Бароко – напрям у західноєвропейській культурі XVII ст., що сформувався услід за кризою Відродження, характеризується складною урівноваженістю композицій, підвищеною експресивністю, намаганням сумістити реальність й ілюзії.

Види мистецтв – форми художньо-творчої діяльності, що склалися історично, відрізняються засобом матеріального створення художнього змісту твору.

Вівтар – жертовник; головне місце в християнському храмі, розташоване в східній його частині і відокремлене вівтарною перегородкою.

Відродження естетика – естетична думка, що сформувалась у період між Середньовіччям та Новим часом, яка вплинула на всі країни Заходу і багато країн Сходу у XIV-XVI ст. Цій естетиці притаманне ідеалізоване уявлення про людину як вільну особистість з необмеженим творчим потенціалом.

Вітраж – твір монументального мистецтва, композиція із різнокольорового скла та інших матеріалів, що пропускають світло, доповнюється розписом, гравіруванням.

Гармонія – тип відношень, для яких характерно: симетрія, співрозмірність, ритмічність, взаємодоповнення, що відповідають естетичним критеріям досконалості.

Геній художній – вищий ступінь творчого обдарування в образотворчому, сценічному та інших видах мистецтва.

Готика – стиль у західноєвропейському мистецтві XII-XVI ст., що прийшов на зміну романському стилю. Відрізнявся високим художнім стилем, панування ліній, вертикальним напрямом композицій, віртуозним поданням деталей, нерозривним зв'язком архітектури і скульптури.

Гравюра – друкований відбиток на папері з пластини, на яку нанесено малюнок.

Графіка – вид образотворчого мистецтва, куди входять малюнок та художні твори виконані друком – гравюра, літографія.

Давньоруська естетика – естетична думка XI-XVI ст. Мала два основних джерела: матеріально-художню культуру східних слов'ян та візантійську естетику, що прийшла на Русь у кінці X ст.

Декоративно-ужиткове мистецтво – вид мистецтва, що обслуговує побутові потреби людини та одночасно відповідає її естетичним вимогам, тобто несе прекрасне у повсякдення життя.

Дисгармонія – відсутність, або порушення гармонії, хаос.

Дизайн – різновид художньо-технічної діяльності, що формує предметне середовище; художнє конструювання предметів, інтер'єрів, графічних комплексів,

Естетика побуту – сфера прояву естетичного відношення людини до дійсності у повсякденному житті: зовнішній вигляд, поведінка тощо.

Жанр – стійкий, загально сприйманий різновид художнього твору, що склався історично.

Живопис – вид образотворчого мистецтва, специфіка якого полягає у створенні за допомогою фарб, нанесених на тверду основу, образів дійсності, простору, часу.

Золотий перетин – математичне відношення пропорцій при якому ціле так відноситься до своєї більшої частки, як більша до меншої. Правило „золотого перетину” є поширеним законом архітектури, скульптури, живопису.

Ідея художня – втілена у творах мистецтва авторський замисел, думка, що відображає концепцію світу та людини.

Іконографія – суворо встановлена система зображень будь-яких персонажів або сюжетних сцен.

Імпресіонізм – напрямок в образотворчому мистецтві, музиці, літературі, фотографії кінця XIX – поч. XX ст. Назва походить від франц. – „враження” і виникла у 1874 р. після виставки картин Клода Моне.

Індійська естетика – естетична традиція, що зародилась в Стародавній Індії і досягла рівня розвинутих теорій в епоху Середньовіччя. Її особливостями є вираження емоційного начала в якості головного змісту мистецтва та ретельна розробка психологічних аспектів естетичного сприйняття світу.

Калокагатія – одне з головних понять античної естетики, що означає єднання, гармонію зовнішнього (тілесного) і внутрішнього (духовного), що є умовою краси індивіда.

Канон – система правил та норм, що панує в мистецтві в певний історичний період, закріплює конкретні образи у різних видах мистецтва.

Карикатура – галузь графіки в якій досягається викривальний, комічний або гумористичний ефект.

Картина – твір живопису, який має самостійне художнє значення і характеризується завершеністю.

Катарсис – термін античної естетики, що означає очищення. Цей термін увів Аристотель у вчення про трагічне, означає очищення духу за допомогою жаху і співчуття.

Класицизм – напрямок у мистецтві та відповідна йому естетична теорія XVI – поч. XIX ст. Притаманні раціоналізм, нормативність творчості, тяжіння до завершених гармонійних форм, монументальності, ясності і благородній простоті стилю, урівноваженості композицій.

Комічне – одна з основних категорій естетики, характеризується як результат контрасту, розладу, протистояння прекрасного і потворного, комічного і трагічного тощо.

Література – вид мистецтва, в якому матеріальним носієм образу є мова.

Майстерність – високий рівень володіння образотворчою культурою та технікою виконання.

Манера – характер виконання художнього твору окремим автором, його індивідуальний стиль.

Мистецтво – духовне освоєння дійсності людиною, що ставить за мету реформувати оточуючій світ і себе за законами краси.

Міра – регулятивний, нормативний принцип художньої діяльності, вихід за межі якого веде до втрати результату художності.

Міф – вважають, що це продукт усної народної творчості, колективної фантазії.

Міфологія – зображення природи, світу як таких, що населені живими істотами, що наділені магічними, фантастичними здібностями.

Модернізм – художньо-естетична система поч. ХХ ст., що відображає протиріччя між масовою і індивідуальною свідомістю.

Мозаїка – зображення або візерунок, виконаний з однорідних за матеріалом часток: камінь, смальта, керамічні плитки.

Народне мистецтво – синтетичне за характером мистецтво, пов'язане з трудовою діяльністю людини, відображає одночасно матеріальну і духовну культуру.

Народність мистецтва – категорія естетики що відображає сукупність взаємовідношень художньої творчості і досвіду народу.

Низьке – категорія естетики протилежна піднесеному, характеризує природні і соціальні явища, що мають негативну значимість, приховують у собі загрозу для людства.

Образ художній – специфічна для мистецтва форма відображення дійсності думок і почуттів художника. Образ зароджується в свідомості художника і відтворюється в його роботах.

Образотворче мистецтво – умовна назва видів пластичних мистецтв: живопису, графіки, скульптури, в основі яких лежить використання і творче переосмислення явищ реальної дійсності.

Оклад – декоративне покриття ікони або оправа книжки.

Партійність в мистецтві – явище класового в мистецтві, яке пов'язане з розвитком ідеології певних соціальних груп і класів, що борються за політичну владу і духовне первенство.

Патетичне – категорія естетики, що відображує боротьбу низького і піднесеного.

Піднесене – категорія естетики, що характеризує естетичну цінність предметів та явищ, що мають велику позитивну значимість, приховують у собі великі потенційні сили.

Поп-арт – популярне, загальнодоступне мистецтво, яке справляє шокуючий ефект на людей, вихованих у класичних поняттях і образах.

Потворне – категорія естетики, протилежна прекрасному, вражає негативну естетичну цінність.

Прекрасне – категорія естетики, що характеризує явища з точки зору спів розмірності, симетрії, бездоганності та надає їм найвищої естетичної цінності.

Просвіти естетика – естетичні погляди представників європейського ідейного руху XVIII-XIX ст., що відрізнялися безмежною вірою у розум людини, критикою релігії, надією на гармонізацію відносин у суспільстві.

Реалізм – об'єктивне, правдиве відображення дійсності в мистецтві різними засобами з урахуванням специфіки різних видів художньої творчості.

Реалізм художній – творчий принцип, на підставі якого характери і обставини в художніх творах розкриваються з соціально-історичної точки зору.

Ремесло художнє – культура трудових, професійних і технічних прийомів художньої обробки різних матеріалів.

Риторика – теорія ораторського мистецтва, художнього слова взагалі, що склалась в античні часи.

Рококо – стиль в мистецтві Західної Європи XVIII ст. що розвивався у період між бароко і класицизмом. Більш притаманний архітектурі та декоративному мистецтву.

Романський стиль – напрямок у західноєвропейському мистецтві X-XII ст., зокрема в архітектурі. Характеризується злиттям могутніх конструкцій споруд з високою експресивністю багатофігурних скульптурних композицій.

Романтизм – ідейний і художній рух в європейській культурі кінця XVIII – поч. XIX ст. Виник під впливом подій Великої французької революції.

Сарказм – сатирична за спрямованістю, їдка іронія.

Сатира – вид комічного, вкрай гостра форма комедійного, емоціональна критика.

Світогляд художника – особлива синтетична форма свідомості, крізь призму якої сприймається дійсність, відображена у творі мистецтва.

Свобода художньої творчості – вільна реалізація у процесі професійної діяльності художника його творчих амбіцій, ідеалів і задач, що мають суспільне значення.

Середньовічна естетика – естетика усіх середньовічних регіонів – Західної Європи, Візантії, Прадавньої Русі X-XIV ст. Має два

хронологічних періоди – раннє і пізнє середньовіччя; два основних напрямки – філософсько-богословське та мистецтвознавче.

Символ художній – образ в якому завжди присутній конкретно визначений зміст, який автентично сприймається тим, хто для цього достатньо підготовлений.

Синтез мистецтв – органічна єдність художніх засобів і образних елементів різних мистецтв.

Скульптура – вид образотворчого мистецтва, специфіка якого в об'ємному перетворенні художньої форми у просторі.

Слов'янофілів естетика – філософсько-естетичні теорії поч. ХІХ ст., що склалися в межах розвитку консервативних тенденцій російського романтизму.

Сприйняття естетичне – вид естетичної діяльності, яке супроводжується естетичним хвилюванням.

Статуя – один з основних видів скульптури, об'ємне зображення людської фігури, або тварини.

Стела – вертикально встановлена кам'яна плита, надгробна або меморіальна з написами та зображенням.

Стиль в мистецтві – структурна єдність образної системи і художніх прийомів. Використовується для характеристики епохи, художніх напрямків.

Сюжет – динамічний аспект твору мистецтва, що розгортається з розвитком людських переживань, характерів, взаємовідносин.

Творчий метод в мистецтві – це система принципів, якими керуються у процесі створення витвору мистецтва.

Творчий процес – духовно-практична діяльність художника, що скерована на створення художнього твору.

Тема – головний об'єкт зображення у мистецькому творі, результат художнього осмислення життєвих явищ.

Трагедія – різновид драматичного твору, дії якого розвиваються на основі трагедійного конфлікту.

Трагічне – категорія естетики, що відображує діалектику свободи і необхідності, найгостріші життєві колізії.

Формаізм – важливі складові будь-якого твору мистецтва, гармонічне поєднання яких – головний закон художньої творчості, необхідна умова художньо і соціально значимого художнього твору.

Фреска – техніка живопису по свіжій штукатурці.

Японська естетика – комплекс середньовічних уявлень у японській культурній традиції, створений на підставі давньої фольклорної творчості та елементів, запозичених і модифікованих з іноземних культур.

Навчальне видання

Логіка, етика й естетика: словник основних понять і термінів

Укладач:

Шарін Олександр В'ячеславович

Формат 60x87 1/8. Ум.друк.арк. 4

Тираж ____ прим. зам. № ____

Надруковано у видавничому відділі

Миколаївського національного аграрного університету

54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.